

ІРИНА ПРОЦИК

Lwów

Український лінгвокраїнознавчий словник власних назв і його використання у дидактиці української мови як чужої

Навчальна лексикографія як один із перспективних напрямків сучасної української лінгводидактики має на меті описати лексику та підготувати найрізноманітніші навчальні словники для вивчення української мови як чужої. Укладання лексикографічних видань, які б використовували для навчання української мови чужоземців, в українському мовознавстві потребує особливої уваги, бо тут відчувається недостатність опрацювання проблематики, а відтак і чимало лакун.

Лінгвокраїнознавчий словник є одним із важливих типів навчальних лексикографічних праць, його мета – подати різні тематичні групи національно значущих лексичних одиниць мови, ознайомити чужоземців з найвагомішими національними реаліями, позначеними власними назвами. Методику, за якою здійснюють відбір лексики до такого типу словника та презентацію матеріалу в ньому, запропонували російські мовознавці Є. Верещагін та В. Костомаров¹.

У лінгвокраїнознавчому словнику семантизують лексику, що відображає історію, спосіб життя, традиції та звичаї народу, мову якого вивчають чужоземці. Адже відомо, що чужинці найчастіше мають труднощі з адекватним сприйняттям національно-специфічних образних засобів мови, що репрезентують самобутню культуру народу. Основним завданням лінгвокраїнознавчого словника є ефективне використання лексики як одного із засобів донесення інформації, допомога чужоземцям правильно розуміти й використовувати безеквівалентну та фонову лексику. В українській лексикографії ці завдання

---

¹ Е. Верещагін, В. Костомаров, *Состав семейства учебных лингвострановедческих словарей: ономастический словарь*, [в:] *Актуальные проблемы учебной лексикографии*, Москва 1977, с. 118–135.

частково виконують словники – *Знаки української етнокультури: Словник-довідник* В. Жайворонка², *Шкільний словник з українознавства* О. Потапенка та В. Кузьменка³ та *Україна в словах. Мовнокраїнознавчий словник-довідник*⁴, який підготували викладачі Волинського державного університету імені Лесі Українки. Проте видання, у якому було б комплексно описано власні назви в лінгвокраїнознавчому аспекті, в українському мовознавстві ще немає. Колективна праця науковців кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови* – це спроба заповнити таку прогалину в українській лексикографії.

Як пише у загальній передмові до всіх зшитків словника керівник авторського колективу Зоряна Мацюк, «Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови – це перша в українській навчальній лексикографії праця, написана з урахуванням вимог, які ставляться до видань такого типу. Його мета – ознайомити іноземців з окремими історичними, географічними, етнографічними, суспільно-політичними, громадськими, культурними реаліями України, позначеними власними назвами, що становлять фонд безеквівалентної та фонові лексик української мови. Цей лексикографічний посібник увійде до навчально-методичного комплексу матеріалів, призначених для використання в процесі вивчення української мови як іноземної»⁵.

Лексикографічні праці такого типу укладають переважно за тематичним принципом, тому реєстровими одиницями лінгвокраїнознавчого словника стали оніми різних тематичних груп.

До першого з п'яти випусків, які вже побачили світ, *Географічні назви*⁶, увійшли оніми, що є номінаціями населених пунктів (*Батури́н, Запо́ріжжя, Кани́в, Ки́їв, Льві́в, Полта́ва, Харкі́в, Чигири́н, Чорноби́ль*), регіонів України (*Бойкі́вщина, Буковина, Воли́нь, Галичи́на, Гуцу́льщина, Закарпа́ття, Лемкі́вщина, Поді́лля, Полі́сся, Слобожа́нщина*), водних (*Азовське море, Західний Буг, Південний Буг, Десна, Дніпро, Дністер, Дунай, Збруч, Золота Липа, Святи́зь, Синевир, Тиса, Черемош, Чорне море*) і гірських масивів (*Говерла, Карпати, Маки́вка, Черно́гора*). Автори цього випуску Зоряна Мацюк, Ніна Станкевич та Ольга Кровицька описали 45 одиниць.

Другий зошит – *Назви релігійних свят*⁷, автором якого є Леся Антонів, подає 14 номінацій, що входять до системи великих свят церковного літур-

² В. Жайворонко, *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*, Київ 2006.

³ О. Потапенко, В. Кузьменко, *Шкільний словник з українознавства*, Київ 1995.

⁴ *Україна в словах: Мовнокраїнознавчий словник-довідник*, упорядник і керівник авторського колективу Н. Данилюк, Київ 2004.

⁵ *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови*, зошит 1. *Географічні назви*, уклад. О. Кровицька, З. Мацюк, Н. Станкевич, Львів 2005, с. 4.

⁶ Там само, 90 с.

⁷ *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови*, зошит 2. *Назви релігійних свят*, уклад. Л. Антонів, Львів 2006, 67 с.

гійного року, зокрема: *Благовіщення, Великдень, Вербна неділя, Зелені свята, Миколая, Петра і Павла, Покрова, Преображення Господнє, Різдво, Стрітня* тощо.

У третьому випуску словника – *Назви державних свят та пам'ятних дат* автора Дарії Добрусинець⁸, описано 8 найменувань національних свят та знаменних днів, які відзначають в Україні: *День Конституції України, День матері, День незалежності України, День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, День соборності України, День української писемності та мови, Новий рік* та ін.

Четвертий зшиток *Астрономічні назви*⁹ авторів Ірини Процик та Галини Тимошик уміщує опис 25 онімів, серед яких назви астрономічних об'єктів: *Борона, Великий Віз, Волопас, Волосожар, Вранішня зоря, Гончаки, Дівка з відрами, Земля, Квочка, Коза, Косарі, Криниця, Малий Віз, Місяць, Сонце, Стожари, Хрест, Чепіги, Чумацький Шлях* тощо.

До п'ятого випуску словника, що має назву *Власні імена людей*¹⁰, його автори Віра Кужелюк і Дарія Якимович-Чапран умістили 16 найуживаніших серед українців імен: *Андрій, Богдан, Василь, Володимир, Галина, Ганна, Григорій, Іван, Катерина, Марія, Микола, Наталія, Оксана, Олена, Петро, Тарас*.

Підготовлено до друку й шостий зшиток лінгвокраїнознавчого словника власних назв *Назви пам'яток природи* (автор – Ірина Процик), що презентує 33 одиниці, та сьомий зошит *Архітектурні пам'ятки* (автор – Зоряна Василько), який уміщує 23 реєстрових слова. Триває робота над опрацюванням тематичної групи *Назви політичних і громадських організацій* (автор Оксана Костів).

Планувалося, що словник охоплюватиме лінгвокраїнознавчий опис близько 100 назв, але вже зараз видно, що кількість номінацій у лексикографічній праці буде більшою. Якщо дехто з авторів мав труднощі з відбором лексем до словника, то, описуючи, зокрема, українські астрономічні назви, довелося вирішувати протилежну проблему – кількість українських астрономічних назв, які мають лінгвокраїнознавчий потенціал, не перевищує 25 одиниць.

Кожен зшиток словника супроводжується науковою статтею про певну групу онімів, методологічною статтею про лексикографічне опрацювання власних назв відповідної тематичної групи та списком умовних скорочень. У методологічних заувагах окреслено структуру словника, особливості побудови словникової статті, які зумовлені характером онімів і текстів, у яких вони функціонують, також пояснено використану систему спеціальних позна-

⁸ *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови*, зошит 3. *Назви державних свят і пам'ятних дат*, уклад. Д. Добрусинець, Львів 2006, 72 с.

⁹ *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови*, зошит 4. *Астрономічні назви*, уклад. І. Процик, Г. Тимошик, Львів 2006, 140 с.

¹⁰ *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови*, зошит 5. *Імена людей*, уклад. В. Кужелюк, Д. Якимович-Чапран, Львів 2007, 60 с.

чок. У власне словниковій частині поєднано лінгвістичну й культурологічну інформацію. Лексикографічний опис власних назв доповнюють тексти лінгвокраїнознавчої тематики, зміст яких пов'язаний із реєстровими одиницями. Тексти для читання розміщено після словникової частини.

У цій розвідці зупинимося детальніше на методиці опрацювання матеріалу до зшитка *Назви пам'яток природи*. Реєстрові одиниці розташовано у випусковій словника за алфавітом, подано великими літерами й наголошено, наприклад: **КРЕМЕНЕ'ЦЬК | ИЙ ЛІС**. У загальний алфавітний список уведено всі синонімічні назви реєстрового слова із відсиланням до відповідної словникової статті, наприклад: **СИНЕВИ'Р** див. **НАЦІОНА'ЛЬНИЙ ПРИРО'ДНИЙ ПАРК «СИНЕВИ'Р»**.

Усі реєстрові одиниці, які є іменниками або номінативними словосполученнями, подано в початковій формі. Якщо реєстрова одиниця є змінним словом, то змінну частину відділено вертикальною рисою, наприклад: **СОФІ'ЇВК | А**. Після цього зазначено форму родового відмінка однини й рід, наприклад: **ОЛЕКСАНДРІ' | Я**, -ї, ж. Якщо слово незмінне, то його введено у словник з позначкою *незм.* Іменники, які вживаються лише в однині, мають позначку *одн.*, наприклад: **ЗНЕСІ'НН | Я**, одн., а ті, що мають тільки форму множини, позначено *мн.*, наприклад: **МЕДОБО'Р | И**, мн.

Якщо реєстрова одиниця є номінативним словосполученням, граматичну характеристику подано до всіх змінних слів, наприклад: **СКО'ЛІВСЬК | І БЕСКИ'Д | И**, -их -ів, мн. Якщо у словосполученні змінюється тільки форма стрижневого слова, то його словоформу в родовому відмінку подано повністю, наприклад: **ДОЛИ'Н | А НАРЦИ'СІВ**, Долини, ж.

Вказівка лише на форму родового відмінка при реєстровій одиниці означає, що форми інших відмінків творяться за регулярними моделями і зі збереженням місця наголосу. Якщо є відхилення від регулярного творення відмінкових форм (зміна наголосу, чергування звуків, тощо), тоді подано ті форми, які відображають усю парадигму словозміни, наприклад: **ВЕСЕ'Л | І БОКОВЕ'НЬК | И**, -их Боковеньок, мн.

Усі гаслові лексеми доповнено супровідними мовними відомостями. Лексичні синоніми до реєстрових одиниць подано після граматичної характеристики в круглих дужках потовщеним курсивом, наприклад: **ША'ЦЬК | ИЙ ПРИРО'ДН | ИЙ НАЦІОНА'ЛЬН | ИЙ ПАРК**, -ого -ого -ого -у, ч. (*Шацькі озера*). Кореневоспоріднені слова подано з нового рядка зі спеціальною позначкою *(зірочка) потовщеним шрифтом, наприклад: ***Розтоцький**. Семантизація реєстрової одиниці містить тлумачення змісту поняття та пояснення лексичного фону реєстрового слова. Тлумачення поняття реєстрової одиниці подано з нового рядка після кореневоспоріднених слів. Воно принципово не відрізняється від традиційних пояснень у тлумачних словниках української мови, наприклад: **ГОРГА'Н | И**, -ів, мн. ***горганівський**. Заказник, що охоплює систему гірських пасом в Українських Карпатах, в Івано-Франківській та Закарпатській областях, між долинами рік Мизунки та Ріки на північному

заході та Пруту на південному сході. Тлумачення містить також енциклопедичні відомості, які подано за *Українською енциклопедією лісівництва*¹¹, *Лісовою енциклопедією*¹² та довідниками заповідних місць і пам'яток природи України¹³. Термінологічні словосполучення потлумачено з урахуванням визначень, які подає спеціальна наукова література.

Пояснення лексичного фону слугує для того, щоб донести до читача інформацію, яка в українців асоціюється з явищем, позначеним реєстровою одиницею.

Потовщенням шрифтом у тексті словникової статті виділено слова і словосполучення, які використовують для семантизації реєстрової одиниці й належать до безеквівалентної чи фонової лексики (у дужках подано мінімальне пояснення цих лексем), наприклад: **горгани** – місцева назва кам'янистих осипищ.

В останньому абзаці словникової статті міститься матеріал, який відображає тематико-ситуативні зв'язки реєстрового слова та ілюструє його вживання в контексті. З позначкою ** (дві зірочки) у структуру словникової статті введено стійкі сполучення слів (фразеологізми, прислів'я, приказки, перифрази, крилаті вислови, усталені словосполучення), наприклад: **Масандрівські вина. Словосполучення, що містять постійні епітети, з якими вживають реєстрове слово, позначено трьома зірочками ***, наприклад: ***Кримський відпочинок. У кінці словникової статті з позначкою **** (чотири зірочки) для повнішої демонстрації функціонування реєстрових одиниць у тексті подано уривки пісень, поезій, прозових художніх та науково-популярних творів, а після цитати-ілюстрації в дужках вказано ім'я та прізвище автора, наприклад: ****Майже цілий місяць він провів поміж небом і землею, орієнтуючись на старі військові, передбачливо привезені з Відня мапи, просуваючись трохи долинами річок, трохи ґрунтовими дорогами, а часом і гірськими хребтами, раз у раз вимовляючи дивне, як заклинання, слово Горгани (*Юрій Андрухович*).

У додатках до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови містяться тексти для читання, які можна використати як навчальний матеріал на заняттях з української мови як чужої.

Успішному дослідженню назв пам'яток природи у лінгводидактиці сприяє тісна співпраця дендрологів і лінгвістів, поєднання лісівничих і лінгвістичних знань під час підготовки матеріалів про номінації пам'яток природи до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови.

¹¹ *Українська енциклопедія лісівництва: У 2-х тт*, Львів: Українські технології, 1999, т. 1.

¹² *Лесная энциклопедия: В 2-х тт*, Москва: Советская энциклопедия, 1985–1986.

¹³ С.А. Генсірук, *Ліси України*, Львів 2002; *Дендрофлора УРСР*, Київ: Вид-во АН УРСР, 1939, т. 1; *Зелені скарби України*, за ред. С. Генсірука, Київ: Урожай, 1991; О. Липа, *Сади і парки України (парки-пам'ятки та їх охорона)*, Київ 1961; О. Липа, А.П. Федоренко, *Заповідники та пам'ятки природи України. Реєстр-довідник*, Київ 1969; О.К. Ющенко, *Заповідники та заповідна справа*, Київ: Урожай, 1976.

Отож оскільки назви пам'яток природи утворюють своєрідну групу номенів, то чужоземці, які вивчають українську мову, не можуть залишити без уваги такий важливий компонент лексичної системи української мови. Ознайомлення з цією тематичною групою дозволить носіям чужих культур заглибитися в специфіку українського мовленнєвого простору, пізнати фрагмент мовної картини світу українців, дасть уявлення про спосіб світосприйняття української нації, а також допоможе з'ясувати особливості процесу номінації пам'яток природи в українській мові.

Опрацювання матеріалів до лінгвокраїнознавчого словника української мови засвідчило, що ця верства лексики має надзвичайну цінність, безпосередньо пов'язану з національною культурою України, а вивчення онімної лексики з погляду лінгвокраїнознавчого потенціалу, що тільки розпочинається в українському мовознавстві, необхідно продовжувати та активізувати, бо саме цей аспект особливо важливий під час вивчення української мови як чужої.

The linguistic regional geography dictionary of Ukrainian proper names and its usage in teaching Ukrainian as a foreign language

Summary

This article brightes the main aspects of work on linguistic regional geography dictionary of Ukrainian proper names. The main focus of article is on peculiarities of sights of nature named description.